

TARTU ÜLIKOOL
HUMANITAARTEADUSTE JA KUNSTIDE VALDKOND
EESTI JA ÜLDKEELETEADUSE INSTITUUT

Margret Siilbaum

Religioosne sõnavara Indrek Hargla romaanis
„Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus”
Bakalaureusetöö

Juhendajad Eva Velsker PhD, Kristel Algvere MA

TARTU 2025

Autorsuse kinnitus

Kinnitan, et olen käesoleva lõputöö ise kirjutanud ning toonud korrektselt välja teiste autorite panuse. Töö on kirjutatud, lähtudes Tartu Ülikooli eesti ja üldkeeleteaduse instituudi lõputöö nõuetest, ning on kooskõlas heade akadeemiliste tavadega.

Margret Siilbaum

Lühikokkuvõte

Uurimistöö fookuses on religioosse sõnavara esinemine ja kasutamine Indrek Hargla 2010. aastal ilmunud kriminaalromaanis „Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus“. Teema uurimine aitab ilmestada religiooni mõju tänapäevasele keelekasutusele ühe ilukirjandusteose näitel. Bakalaureusetöös teen kvantitatiivse sõnavara analüüsi, mida toetab kvalitatiivne analüüs. Kvantitatiivse analüüsi tulemused on jaotatud kolme osasse – sõnad, ühendid ja vormelid. Sõnade tähenduste kategooriatest kõige sagedamini esinev kategooria oli amet, mis moodustas 27,8% teoses esinenud religioosset sõnavarast. Religioossed vormelid esinesid 129 juhul, millest 61 korral vandumise ja 29 korral palvena. 62% kordadest esines religioosne sõnavara dialoogides. Dialoogides esines religioosne sõnavara 62% kordadest, 36% kordadest olustikukirjeldustes, üksikutel kordadel ka laulus, salmis ja sisemonoloogis.

Võtmesõnad: religioonialane sõnavara, ilukirjandus, Indrek Hargla, allusioon

Sisukord

Sissejuhatus.....	6
1. Materjal ja meetod	8
1.1 Materjal	8
1.2 Meetod	8
2. Indrek Hargla	11
2.1. Indrek Hargla kirjanikuna	11
2.2. „Apteeker Melchior ja Oleviste mõistus“	12
3. Religioosne sõnavara eesti keeles	13
4. Religioosse sõnavara uurimine tekstis	15
4.1 Allusioonid tekstis	15
5. Religioosne sõnavara teoses „Apteeker Melchior ja Oleviste mõistus“	17
5.1 Sõnad.....	17
5.2 Ühendid.....	20
5.3 Kinnistunud fraasid e vormelid.....	21
5.4 Teksti tüüp	21
6. Religioosse sõnavara funktsioon teoses	22
6.1 Olustikukirjeldused	22
6.2 Dialoogid.....	22
Kokkuvõte.....	24
Kirjandus.....	27
Religious vocabulary in Indrek Hargla's novel "Apteeker Melchior ja Oleviste mõistus". Summary	29
Lisa 1. Tähenduslike kategooriate esinemissagedused.....	31
Lisa 2. Tähenduslike kategooriate käänete üldtabel	32
Lisa 3. Vormelite jagunemise üldtabel	32
Lisa 4. Tegusõnade aja jagunemise üldtabelid	33

Lisa 5. Religioosse sõnavara kontekstis jagunemise üldtabel	34
---	----

Sissejuhatus

Käesoleva töö uurimisteema on religioosse sõnavara esinemissagedus ning analüüs Indrek Hargla kriminaalromaanis „Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus“. Uurin, kuidas esinevad romaanis erinevad Piiblist või kristlikust kultuurist pärit fraasid ning sõnavara (nt *Issand*, *Jumal*, *neetud*, *kurat* jne). Romaani tegevustik toimub 15. sajandi Tallinnas, mistõttu autor on otsustanud maailmaloomeks ja ajastutruuduse rõhutamiseks, kasutada palju religioosse taustaga sõnavara, nii teose olustikukirjeldustes kui ka dialoogides. Vastav keelekasutus aitab autoril maalida lugejale ajastu kontekstis usutavat atmosfääri ning illustreerida keskaegset olustikku tänapäevasele lugejale arusaadavalt.

Peamiselt on tegeletud eesti keeles erinevate religioossete motiivide uurimisega kirjandusteaduses (Vaino 2014, Veidemann 2015) ning keeleteaduslikult on teemale lähenetud eesti kirjakeele ajaloo ja sõnavara vaatepunktist. Vana kirjakeele ja Piibliga seotud sõnavara uurijad on Eesti teadusloos näiteks Valve-Liivi Kingisepp, Kristiina Ross, Külli Habicht jt. Religioosset sõnavara ilukirjandusteose näitel pole varem bakalaureusetöodes uuritud, küll aga on uuritud Piiblist pärinevate fraseologismide tundmist (Mensalo 2024).

Religioonil on olnud Eestile ja eesti keele arengule kaugemas ajaloos (eriti kesk- ja uusajal) väga suur mõju. Samas Statistikaameti andmetel, mis põhinevad 2021. aastal tehtud rahvaloendusel, ei pea ühtegi usku omaks 58% elanikest (Statistikaamet 2022). Atko Remmeli 2024. aastal avaldatud uurimuse kohaselt on viimased 60 aastat Eestis religioon olnud tagaplaanil, ühiskonnas vähem nähtaval kohal ning inimeste mitte-religioossuse põhjused on tingitud nii negatiivsest kokkupuutest religiooniga kui ka liiga vähesest kokkupuutest religiooniga (Remmel 2024, 2). Teema uurimine erinevates valdkondades, muuhulgas keeleteaduses, aitab paremini mõista, kuidas autorid saavad kasutada sõnavara ja keelt tööriistana ajastutruuduse loomisel ning lugeja tajutava konteksti mõjutamisel.

Varasemalt on uuritud näiteks vandesõnade esinemist ilukirjanduses (Mägi 2024). Sõnavara ja fraaside esinemissagedusest levinum lähenemine on olnud piiblimotiivide uurimine, kuid peamiselt maailmakirjanduses ja välismaiste uurijate poolt. Näiteks on uuritud piiblimotiive heebreakeelses 20. sajandi kirjanduses (Kritz 1972), ning piiblimotiive maailmakirjanduses (Silberschlag 1985) ja ameerika kirjanduses (Asghar 2016).

Varasemalt on kirjandusteadustes uuritud Indrek Hargla apteeker Melchiori sarja kuuluvat romaani „Apteeker Melchior ja timuka tütar“, keskendudes sellele, kuidas on kujutatud keskaegset Tallinnat (Siimets 2013). Sarja esimest raamatut, „Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus“ pole varem bakalaureusetöö kirjutamise alusmaterjalina kasutatud. Religioosse

sõnavara uurimine annab võimaluse läheneda sarja analüüsimisele uuest vaatenurgast ning annab panuse eestikeelses kirjanduses esineva religioosse taustaga keelekasutuse uurimisele.

Bakalaureusetöö eesmärk on analüüsida religioosseid mõjutusi ühele populaarsele tänapäevasele ilukirjandusteosele. Töö eesmärgiga on seotud järgmised uurimisküsimused:

1. milliseid religioosseid sõnu ja fraase on romaanis kasutatud;
2. kuidas on erinevat religioosset sõnavara romaanis kasutatud;
3. mis on religioosse sõnavara kasutamise funktsioon tekstis?

1. Materjal ja meetod

1.1 Materjal

Käesoleva bakalaureusetöö uurimismaterjal on Indrek Hargla kriminaalromaan „Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus“, kirjastuselt Raudhammas, 2024. aasta kordustrükk. Teose valik oli tingitud tegevustiku toimumisajast, milleks on 15. sajandi Tallinn. Sündmustiku toimumisaeg paistis ajalooliselt silma oma religioossuse ja mitmekeelsuse poolest, mis omakorda võimaldab keeleteaduslikult uurida, millist sõnavara on autor antud ajastu kujutamisel kasutanud. Samuti toetas valikut minu isiklik huvi ja varasem tutvus romaanisarja teostega, mis tegi materjaliga töötamise lihtsamaks.

Romaanisarja esimese raamatu sobivust religioosse sõnavara esinemissageduse uurimiseks ilmestab hästi näiteks juba ka teose nimi, kus viidatakse otseselt Oleviste kirikule, mis loob konkreetse seose religiooniga, täpsemalt kristlusega. Uuritava sõnavara hulka kuuluvad näiteks religioossed nähtused (nt *patt*, *lunastus*), religiooniga seotud esemed (nt *altar*, *reliikvia*), ametinimetused (nt *piiskop*, *munk*, *prior*), pühakute nimed (*Püha Cosmas*, *Püha Katariina*) ja teised konkreetset kristlikule religioonile viitavad sõnad ja fraasid. Ajastutruu atmosfääri loomist ja uurimismaterjali kvaliteeti toetab romaani autori alternatiivajalooline lähenemine, mille käigus põimitakse ajaloolised faktid fiktsiooniga.

1.2 Meetod

Uurimistöö meetod on kvantitatiivne sõnauuring, mis tugineb sõnavara esinemissageduse hindamisele ja kategooriatesse paigutamisele. Kvantitatiivne analüüs võimaldab sõnavara objektiivselt uurida, vähendades subjektiivsete tõlgenduste mõju ja luues aluse kvalitatiivsele analüüsile, mille käigus on võimalik teha järeldusi sõnavara kasutuse funktsioonide kohta. Sõnavara kogusin, paigutasin kategooriatesse ja tegin kokkuvõtteid kasutades Exceli tabelit.

Meetodi rakendamine toimus järgmiste etappidena:

- 1) religioosse sõnavara tuvastamine lähilugemise kaudu;
- 2) sõnavara jaotamine kategooriatesse:
 - a. amet (*prior*, *ilmikvend*)
 - b. koht (*põrgu*, *taevas*),
 - c. hoone (*kirik*, *klooster*),
 - d. ruum (*skriptoorium*, *dormitoorium*);
 - e. nähtus (*hing*, *palve*, *õnnistus*),

- f. pühakud (*Püha Maria, Püha Cosmas*),
- g. rühmitus (*dominiiklane, ristirahvas*)
- h. sündmus (*missa, patt*),
- i. olend (*ingel, saatan, demon, Jumal*),
- j. omadus (*jumalik, vaga*)
- k. fraas („*Tänu taevale!*“, „*Olgu ma neetud!*“),
 - i. vandumine;
 - ii. hüüatus
 - iii. võrdlus
 - iv. palve;
 - v. tänu;
 - vi. intensiivistaja

3) esinemissageduste analüüs;

- a. ainsuse ja mitmuse võrdlus
- b. käänded

4) sõnavara ja fraaside funktsiooni määramine – kvalitatiivne analüüs, mille käigus püütakse välja selgitada terminite ja fraaside funktsiooni tekstis.

Sõnade ja fraaside kaardistamisel ning kategooriate loomisel tuginesin enda hinnangule, kas sõna või fraas oli minu hinnangul religioosne, lähtusin kontekstist, milles sõnad ja fraasid esinesid ning konkreetsest semantilisest tähendusest. Selline süsteem lõi loogilise aluse andmete töötlemiseks ja analüüsimiseks.

Lisaks määrasin igale esinenud sõnale sõnatüübi, ehk kas esinenud sõna oli nimi-, omadus-, tegu- või määrsõna, ning lisasin juurde sõna algvormi (nt *kloostri*, algvorm – *klooster*). Nimi- ja omadussõnade puhul määrasin käände (nt *kloostri* – seesütlev) ja märkisin ära, kas sõna esines ainsuses või mitmuses. Tegusõnade puhul kirjutasin välja, mis kujul sõna teoses esines, lisasin algvormi ja määrasin aja – kas tegevus toimus olevikus, minevikus või esines tegusõna teoses algvormina.

Fraaside puhul kirjutasin nagu ka eelnevate kategooriate puhul välja fraasi teoses esinenud kujul, liigitasin fraasi eelpool kirjeldatud viisil (vandumine, hüüatus, tänu vm), ning kategoriseerisin ka võimalusel konkreetse sõna, mis viitab fraasi religioossele sidemele, nt („*Püha Nikolause nimel!*“ – vandumine, kategooriaks on pühak).

Samuti märkisin üles, kas sõna või fraas esines olustikukirjelduses või dialoogis ning leheküljenumbri, et vajadusel oleks võimalik tulemusi kontrollida, täpsustada või replikeerida.

Valimist on välistatud religioosset päritolu, kuid mitte otseselt Piiblis esinevad nimed, nt nimi *Melchior*. Samuti on valimist välja jäetud kohanimed, nagu näiteks *Oleviste*, *Toomkirik*, *Niguliste*, kuid on arvestatud sõna *kirik*. Kui tekstis esines sõnapaar *Oleviste kirik*, märkisin tabelisse üksnes sõna *kirik*. Ametinimedest jäi analüüsist välja sõna *komtuur*, mis on küll definitsiooni järgi vaimuliku rüütliordu kõrgeim piirkondlik võimukandja (Eesti Keele Sihtasutus 2018), kuid teose konteksti arvestades siiski maine, mitte vaimulik võimukandja. Välistused olid vajalikud analüüsi lihtsustamiseks ja kokkuvõtlikumaks muutmiseks, samuti valimi piiramiseks. Valitud uurimismeetod võimaldab süstemaatiliselt uurida kuidas, kui sageli ja mis põhjusel religioosne sõnavara romaani „Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus“ tekstis esineb.

2. Indrek Hargla

2.1. Indrek Hargla kirjanikuna

Indrek Hargla, sündinud 12. juulil 1970 Tallinnas, kodanikunimega Sootak, on Eesti kirjandusmaastiku üks viimase aja auhinnatumaid, üldsusele tuntumaid ja ka loominguliselt produktiivsemaid ulme- ja krimikirjanikke. Enne kirjanikukarjäärile pühendumist, töötas Sootak Välisministeeriumis juristina ja tegutses diplomaadina Taanis ja Ungaris. Kirjanik on hoidnud oma eraelu ja karjääri kirjanikuna pigem lahus, mida ilmestab hästi ka pseudonüümi kasutamine. (Vainküla 2012)

Aktiivse kirjanikuna on Hargla tegutsenud alates hilistest 90ndatest. Alates 2000. aastast on Hargla võitnud ulmekirjanduse auhinda Stalker 21 korda. Suurem tuntus saabus „Apteekeer Melchiori” krimisarja esimese teose avaldamisega, mille eest pälvis autor aastal 2011 ka Kultuurkapitali preemia (Kultuurkapital 2011).

Hargla loomingule üldisemalt, mitte ainult apteekeer Melchiori sarjale, on omased alternatiivajaloolised jooned. Alternatiivajaloolisus väljendub fiktsiooni oskuslikus kombineerimises tõendatud ajalooliste faktidega. Sealjuures on kirjanik tunnistanud, et on oma kirjutamisprotsessis äärmiselt üksikasjalik, pannes rõhku sellele, et tema teosed oleks ka ajalooliselt usutavad. Selleks teeb autor põhjalikku uurimistööd, tutvudes oma teose sündmustiku toimumisasjas oluliste detailide ja faktidega. (Hargla; Vabar 2002: 1083)

Uurimistöö aineks olevat raamatut, „Apteekeer Melchior ja Oleviste mõistatus“, on Eesti Kirjanduse Teabekeskuse veebilehe andmeil tõlgitud seitsmesse keelde – soome, prantsuse, ungari, läti, saksa, inglise ja viimasena aastal 2023 ka kreeka keelde. (Eesti Kirjanduse Teabekeskus 2025)

Apteekeer Melchiori sari on saavutanud Eesti kultuurimaastikul arvestatava tuntuse, mida ilmestab tõik, et teose ainestel toodeti ka filmisari. Sarjale põhjal on loodud kolm filmi: „Apteekeer Melchior“, „Apteekeer Melchior. Viirastus“ ja triloogia viimasena ilmunud osa, „Apteekeer Melchior. Timuka tütar“. Filmide produtsendi, Tanel Tatteri, sõnul on järgmiste osade tootmine lahtine ning sõltub välisturgudel tulenevast huvist. (Viilup 2023).

Indrek Hargla teoseid on praeguseks uuritud juba mitmes bakalaureusetöös, peamiselt küll kirjandusteaduskonnas ning mõneti üllatuslikult ka erinevates keeltes, mida omakorda võib tõlgendada kui tõlketeoste populaarsusest välisriikides. On uuritud nii autori varasemat ulmeloomingut kui ka apteekeer Melchiori sarja tekste. Näiteks uuris Jaanika Siimets oma 2013. aasta bakalaureusetöös, kuidas on kujutatud keskaegset Tallinna linna sarja kolmandas osas

„Apteeker Melchior ja timuka tütar“ (Siimets 2013), ning Aike Sepp aastal 2015 Indrek Harglat ulmekirjanikuna (Sepp 2015).

2.2. „Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus“

„Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus“ ilmus aastal 2010 ning just selles teoses sai alguse Melchior Wakenstede tegelaskuju. Teose sündmustik toimub 1409. aasta Tallinnas, kus nutikas apteegihärra on abiks Tallinna linna rahu raputanud mõrva lahendamisel. Paraku ei jää esimene mõrv ainsaks ning kõigil tegelastel on oma saladused, sealhulgas ka Melchioril.

Raamatule sai osaks vägagi positiivne vastuvõtt, näiteks Mart Juur on oma arvustuses öelnud järgmist:

„Eesti kriminaalkirjandus pole pärast Harglat enam endine. Need raamatud avavad uksi, toovad värskaid tuuli ning tõestavad, et osatakse ka siinmail põnevust luua. Mõnedki eestlased on kriminullidega kätt proovinud, juba väsimatu Eduard Vilde produtseeris lugusid musta mantliga meestest, ometi jäid tulemused üpris tagasihoidlikuks.“ (Juur 2010)

Positiivset vastuvõttu ilmestab ka fakt, et kuigi ilukirjanduse müük oli langevas trendis aastal 2011, siis apteeker Melchiori sarja teosed jõudsid siiski saja enim ostetud raamatu sekka (Sibrits 2012)

3. Religioosne sõnavara eesti keeles

Eesti ajaloost teame, et eestlaste ristiusustamisega tehti algust 12. sajandi alguses ja lõplikult allutati Eesti maakonnad risticõdijatele 13. sajandil (Mäesalu 2022). Ristiusustamisega samasse perioodi jäid ka esimesed sammud eesti kirjakeele tekke loos.

Eesti kirjakeele vanimaks perioodiks võib lugeda 13.–16.sajandit. Esimesed kirjalikud teada olevad tekstid pärinevad 13.sajandi ürikutest, millest olulisim on ehk Henriku Liivimaa kroonika, mis sisuliselt oli misjonikroonika, kus kirjeldati Eesti ja Läti aladel elanud rahvaste ristiusustamist (Laanekask 2004).

15. sajandil hakati reformima katoliku kirikut, et suurendada kiriku rolli rahva mõjutajana. Reformatsioonide käigus tekkis vajadus hakata risticõdade käigus allutatud rahvastele pidama emakeelset jumalateenistust, mis omakorda tekitas vajaduse eestikeelse kirjasõna järele. Laienes ka rahvakeelne usuõpetus (Laanekask 2004). Uurimismaterjaliks oleva teose „Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus“ sündmustik toimub samal perioodil.

Esimesed leiud eestikeelsest kirjasõnast pärinevad aastast 1490. Ladinakeelse raamatu lõpust leiti neli käsitsi kirja pandud eestikeelset sõna – *ükspäev, külvaja, ilma ja õpetud* (õpetatud). Üks leid pärineb ka aastast 1510 – ladinakeelses teoses oli käsitsi kirjutatud eestikeelne lause. Kahjuks pole kindlalt teada, kas lause kirjutas raamatusse eestlane, kuid võimalus on, sest dominiiklastest munkade seas võis leida ka eesti keelt emakeelena kõnelejaid (Kingisepp 2001).

Esimene kinnitatud info eestikeelse raamatu kohta pärineb 16. sajandist, täpsemalt 1525. aastast. Tegu oli Saksamaal trükitud luterliku missaraamatuga. Tänu Johannes Brandti päevikule on teada, et kogu tiraaž hävitati tõenäoliselt reformivastaste poolt. Sama saatus tabas ka 1535. aastal trükitud eestikeelset katekismust, mille oli koostanud Tallinna Niguliste kiriku õpetaja Simon Wanradt ja tõlkinud Pühavaimu kiriku abipastor Johann Koell. Eestisse jõudes keelustas teose Tallinna raad, arvatavaks põhjuseks olid kõrvalekalded Martin Lutheri katekismusest (Kingisepp 2001). Kogu ajaloolise info valguses võime järeldada, et eesti kirjakeele loomise peamiseks motivaatoriks oli luterliku kiriku vajadus nõ paganatele jumalasõna viia. Reformatsioonijärgsetel sajanditel tekkis ka vajadus nii kiriklikku kui maiset asjaajamist dokumenteerida. Seetõttu kujunes aktiivseimaks eesti keele arendamise perioodiks 17. sajand ja 18. sajandi esimene pool (Ross, Põltsam-Jürjo 2021). Esimesed eestikeelsed raamatud olid oma sisult religioossed, mistõttu ka neis kasutatud sõnavara oli tugevalt religioosne.

Eestikeelset ilukirjandust sel perioodil veel sama hästi kui ei eksisteerinud, ilukirjanduse tekke algus pole küll täpselt defineeritud, kuid esimesed ilmingud esinesid 19. sajandil. (Ross 2016). Võib öelda, et religioon on olnud eesti kirjakeele üheks suurimaks mõjutajaks. See mõju on alles ka tänapäevases keeles ja keelekasutuses, kuigi mitte-religioosses keskkonnas võidakse seda vähem tajuda ja teadvustada.

4. Religioosse sõnavara uurimine tekstis

4.1 Allusioonid tekstis

Allusioon on definitsioonilt varjatud vihje kirjandusteosele, üldtuntud isikule, sündmusele või faktile. Religioosse sõnavara uurimist saab vaadelda ühe osana religioossete motiivide uurimisest, mis on teadusmaailmas laiemalt levinud uurimisteema. Religioossete motiivide uurimise ühe meetodina on võimalik otsida allusioone uuritavas tekstis.

Allusioonid ehk viited võivad endas hõlmata vihjeid nii religioonile laiemalt kui konkreetselt Piiblile. Ilukirjanduslikes tekstis esinevatest viidetest Piiblile on kirjutanud oma 2013. aasta artiklis lähemalt Nataliya Panasenکو ja Maria Šestáková, kes uurisid piiblimotiive ja allusioone Ray Bradbury novellides. Piiblile viiteid otsides on võimalik läheneda erinevate nurkade alt, üheks neist on otsida Piiblist tuttavaid narratiive uuritavast ilukirjandustekstist. Sellised lood võivad olla hea ja kurja ning tõe ja vale vastandamine ning vastandumine, truudus ja reetmine. (Panasenکو & Šestáková 2013). Samas need narratiivid pole omased üksnes kristlikule kultuurile ja Piiblile, vaid religioonile kui nähtusele üldisemalt ning esinevad tihtipeale ka muinasjuttudes.

Teine võimalus religioossetele motiividele läheneda on keskenduda konkreetsematele seostele, näiteks Piiblist pärit fraasidele, sümbolitele, kohtadele, nimedele või süntaktilistele eripäradele (Zhu 2021). Olenemata konkreetsest lähenemisest, on selge, et Piibel ja laiemalt kristlikud motiivid on just kultuuriliselt olulise mõju tõttu peaaesjalikult levinud Euroopa, Vene ning maailmakirjandusklassika hulka kuuluvate autorite teostes. Sellisteks näideteks on Shakespeare'i, Tolstoi, Puškini ja Dostojevski ilukirjanduslikud teosed. (Panasenکو & Šestáková 2013). Nähtus ei eksisteeri üksnes maailmakirjanduses, vaid ka eesti autorite teostes võib leida religioosseid mõjutusi ja viiteid Piiblile. Ühe kodumaise näitena võib tuua Anton Hansen Tammsaare teost „Tõde ja õigus“.

Viiteid Piiblile on võimalik leida tegelaskujude kirjeldustest, sellest, kuidas tegelaskujud omavahel suhtlevad, või jutustaja suhtlusest lugejaga, nii sõltudes konkreetse tegelaskuju või jutustaja ühiskondlikust taustast, kui ka sellest sõltumata, suunates lugejat teksti mingil viisil tõlgendama (Zhu 2021). Viiteid on võimalik leida nii olustikukirjeldustest kui ka dialoogidest.

Lisaks lugeja suunamisele on allusioonidel ka teisi rolle. Näiteks teema ja struktuuri arengu toetamine, vundamendina erinevatele fraasidele ja stilistilistele valikutele. Sealhulgas ei saa unustada esteetilisi funktsioone nagu emotsionaalne väljendirikkus ja metafooride loomine.

(Panasenko & Šestáková 2013) Samuti uurimistöö materjaliks oleva teose näitel võib üheks funktsiooniks olla taustsüsteemi ja miljöo toetamine.

Indrek Hargla kriminaalromaani uurides keskendun peamiselt konkreetsetele seostele, otsides fraase, pühakute nimesid ja otseseid viiteid kristlikule religioonile ja Piiblile, mida võib nimetada koondavalt religioosseks sõnavaraks. Analüüsi osas puudutan ka vähemal määral kasutuse eesmäärke, ehk seda, mis funktsiooni täidavad religioossed terminid autori jaoks tekstis.

5. Religioosne sõnavara teoses „Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus“

5.1 Sõnad

Sõnavara analüüsist selgus, et kõige levinum tähenduslik kategooria on amet, mida esines teoses 577 korral.

Kategooria	Ainsus	Mitmus	Kokku
Amet	508	69	577
Hoone	282	33	315
Sündmus	125	35	160
Nähtus	138	5	143
Rühmitus	17	122	139
Omadus	102	36	138

Tabel 1. Kategooriad esinemissageduse järgi

Ametite seas esineb kõige sagedamini sõna *prior*, mis esines 275 korral, teisel kohal on *ilmikvend*, mis esineb 60 korral ja kolmandal kohal *kirikhärja*, mille esinemissagedus on 50 korda. Sõna *prior* esineb üksnes ainsuses, 194 korral nimetavas ja 52 korral omastavas käändes. Samas *ilmikvend* esineb nimetavas käändes 32 ja omastavas 18 korral, millest mitmuses kõigis käänetes kokku 13 korral. Amet *kirikhärja* esineb 38 korral nimetavas käändes, viiel korral ka mitmuses. Kokku esineb teoses ameti kategooriasse kuuluvaid sõnu 575 korral, millest 69 korda moodustavad mitmusevormid. Ametid esinesid 537 korral nimisõnadena ja 40 korral ühenditena (nt *püha isa*, *püha õde*, *püha vend*).

Amet	Ainsus	Mitmus	Kokku
Prior	275		275
Ilmikvend	47	13	60
Kirikhärja	45	5	50

Tabel 2. Ametite esinemissagedus ainsuses ja mitmuses

Kategooriatest sageduselt teisel kohal on hooned, mida esineb teoses 315 korral. Kõige populaarsem oli *klooster*, mis esineb 138 korral, millest 57 korral seesütlevas käändes, ehk kujul *kloostri*, millest 56 korral on sõna ainsuses. Kokku esineb sõna *klooster* 130 korral

ainsuses ja üksnes 8 korral mitmuses. Teisel kohal hoone kategoorias on sõna *kirik* – esineb 126 korral, millest 45 korda omastavas, 26 korda nimetavas ja 24 korda seesütlevas käändes. Kokku esineb sõna *kirik* 115 korral ainsuses ja 11 korral mitmuses. Sõna *kabel* esineb teoses 18 korral, üksnes ainsuses ja üheksal korral omastavas käändes.

Hoone	Ainsus	Mitmus	Kokku
Klooster	130	8	138
Kirik	115	11	126
Kabel	18		18

Tabel 3. Hoonete esinemissagedus ainsuses ja mitmuses

Sündmuste kategooriasse kuuluvad sõnad esinevad 160 korral, millest mitmuses 35 korral. Kõige populaarsem sündmuste kategooria sõna on *patt*, mis esineb kogunisti 20 korral mitmuses ja peamiselt nimetavas (13 korral) ja osastavas (11 korral) käändes. Sõna *piht* esineb 31 korral, üksnes ainsuses ja neist 18 korral alaleütlevas käändes, ehk vormina *pihile*. Populaarsuselt kolmas sündmuste kategooriasse kuuluv sõna on *jutlus*, mis esineb 13 korral, millest kuuel osastavas käändes.

Sündmus	Ainsus	Mitmus	Kokku
Patt	18	20	38
Piht	31		31
Jutlus	13		13

Tabel 4. Sündmuste esinemissagedus ainsuses ja mitmuses

Nähtuste kategooria alla liigitub kokku 28 erinevat algvormi, mida esineb teose jooksul 143 korral. Kõige populaarsem nähtus on *hing*, mis esineb 35 korral, millest üksnes kolm on mitmuses. Omastavas käändes esineb *hing* 24 korral. Algvorm *needus* esineb 23 korral, millest 13 korda on nimetavas käändes ning kõik korrad ainsuses. Liitsõna *jumalasõna* esineb 14 korral, üksnes ainsuses ja enamasti (9 korral) nimetavas käändes.

Nähtus	Ainsus	Mitmus	Kokku
Hing	35	3	38
Needus	23		23
Jumalasõna	14		14

Tabel 5. Nähtuste esinemissagedus ainsuses ja mitmuses

Rühmituse kategooriasse sobinud erinevate algvormide hulk on väike, üksnes neli sõna – *dominiiklane*, *ristirahvas*, *vilist* ja *kloostirahvas*, kuid kategooria esines teose jooksul tervenisti 139 korral. Rühmituste kategoorias esineb kõige enam sõna *dominiiklane*, mis esineb teose jooksul 135 korda, millest mitmuses 121 korral. Enamasti (94 juhul) on sõna omastavas käändes ja tihti järelsõnaga, nt *dominiiklaste prior*, *dominiiklaste õlu*, *dominiiklaste kirik*. Kokku 33 korral esineb algvorm *dominiiklane* ka nimetavas käändes.

Rühmitus	Ainsus	Mitmus	Kokku
Dominiiklane	14	121	135
Ristirahvas	2		2
Vilist		1	1
Kloostirahvas	1		1

Tabel 6. Rühmituste esinemissagedus ainsuses ja mitmuses

Omaduse kategooria alla liigituvad peamiselt omadussõnad. Omaduse alla liigituvaid sõnu esineb teoses kokku 138 korral, millest omadussõnad moodustavad 109 esinemiskorda. Sõnadest kõige populaarsemad on *püha* ja *vaga*, mis esinevad mõlemad 21 korral. Omadus *püha* esineb kaheksal korral nimetavas ja seitsmel korral omastavas käändes. Sõna *vaga* esineb 12 korral nimetavas käändes ja mitmuses üheksal korral.

Omadus	Ainsus	Mitmus	Kokku
Püha	17	4	21
Vaga	12	9	21
Neitsi	14	3	17

Tabel 7. Omaduste esinemissagedus ainsuses ja mitmuses

Pühakute kategooriasse on koondatud nii pühakute nimed kui ka sõna *pühak*. Kategooriasse kuuluvad sõnad esinevad 135 korral ning populaarseim on sõna *pühak*, mis esineb 50 korral. Kahekümne kuuel juhul on sõna omastavas käändes. Mitmuses esineb sõna 36 korral. Pühakute nimedest populaarseim on *Püha Katariina*, mis esineb 11 korral ja üksnes ainsuses.

Ülejäänud kategooriate – ese, olend, koht, ruum, tegevus, usk, nimi, riietus, tunne, tegija, püha, fraas sõnad esinevad kokku 466 korral, millest 168 korral omastavas käändes. Neist esinemiskordadest on sõnad 408 juhul ainsuses ja 58 korral mitmuses.

Religioosseid tegusõnu esines teose vältel kokku 92 korral. Kõige enam ehk 33 korral esinesid tegusõnad oleviku vormina ning 26 korral algvormina. Tegusõnadest populaarseim oli *pihtima*, mis esines kaheksal korral olevikus (nt *pihib*) ja 11 korral algvormina (*pihtima*, *pihtida*). Tegusõna *uskuma* esines kokku 23 korral, millest 13 olid olevikus (nt *ta usub*).

5.2 Ühendid

Ühendite kategooria alla lugesin üksnes need sõnaühendid, mille religioosne tähendus sõltub sellest, kas ta sõnapaar esineb üksi või ühendina. Näiteks sõnapaar *püha isa* tähendab ühendina vaimulikku, kuid eraldiseisvalt saaks neid tõlgendada kui isa – lapsevanem ja püha – omadus, kuid ühendina on semantiline tähendus teine. Ühendi kategooria moodustavad üksnes paarid, mille esimene sõna on *püha*.

Ühendi liigituse alla kuuluvad esinemissageduse järgi järjestatuna järgnevad teoses esinenud sõnapaarid:

1. Püha isa;
2. Püha ihu;
3. Püha raamat;
4. Püha mees;
5. Püha Maa;
6. Püha õde;
7. Püha vend;
8. Püha keiser.

Ühenditest esineb teoses kõige sagedamini sõnapaar *püha isa*, mida võib leida 35 korral ning kõigil juhtudel ainsuses ja 28 korral nimetavas käändes. Ülejäänud ühendid esinevad kokku 18 korral. Ühendeid esineb tekstis kokku 53 korda.

5.3 Kinnistunud fraasid e vormelid

Erinevaid kinnistunud fraase e vormeleid esineb teoses kokku 129 juhul, millest kõige populaarsemad on vandumised, mis moodustasid koguhulgast 47,2% ehk 61 korral. Kõige sagedamini sisaldasid fraasid viidet religioossele olendile, st viidet Saatanale, Jumalale või Issandale.

Fraasid esinesid eraldiseisvate lausetena, nagu näiteks hüüatus *Sa karvane Saatan! Või Issand halasta!* ja ka teksti sees nt intensiivistajana *...seda me näeme ju iga Jumala päev..* Teisel kohal on pühakut sisaldavad fraasid nagu *Püha Viktori nimel! või Püha müristus ja Jaakobi kondid!*.

Sealhulgas kõige sagedamini esinevad olendid just palvet sisaldavates fraasides, mis on näiteks *Olgu Issand talle armuline, Oh halastaja Jumal* jne. Vandumise korral olid suhteliselt võrdse esinemissagedusega vastavalt olendid 19 korral ja omadused 18 korral. Vandumisfraasid, mis sisaldavad religioosset omadust on näiteks *Olgu ma neetud!*, *..neetud mõrtsukad ja Jumala poolt hüljatud elajad!*.

5.4 Teksti tüüp

Kõige enam esineb religioosne sõnavara dialoogides. Sama trend esineb kõigis suuremates kategooriates (amet, hoone, sündmus, nähtus, rühmitus, omadus) peale rühmituse. Rühmituse puhul on jaotus üsna võrdne – 69 korral esineb kategooria dialoogis ja 70 korral olustikukirjelduses. Koguni 62% juhtudel leidub religioosena tõlgendatavat keelekasutust tegelaste omavahelistes vestlustes. 849 juhul esineb sõna või fraas olustikukirjelduses. Lauludes leidub viiteid religioonile 16 ja sisediaalooigides kaheksal ja salmides üksnes ühel juhul.

6. Religioosse sõnavara funktsioon teoses

6.1 Olustikukirjeldused

Indrek Hargla on oskuslikult kogu uuritava teose vältel põiminud nii olustikukirjeldustesse kui ka dialoogidesse erinevat religioosse taustaga sõnavara. Näiteks algab teos ajastutruu olustikukirjeldusega, millest ei puudu kirikute-kloostrite rajamine, Tartu piiskoppide sisetülid orduga. Religioossete motiivide kasutamine nii olustiku kirjeldamisel kui tegelaste omavahelises vestluses jätkub läbivalt kogu teose vältel.

Religioosse sõnakasutuse rakendamine olustikukirjeldustes aitab luua lugejale ajastutruud Tallinna miljööd. Lugejal on kerge koos autoriga liikuda mööda 15. sajandi Tallinna tänavaid. Sündmustik leiab aset näiteks Niguliste kirikaia lähedal, kord paistavad aknast punguvad kloostri viljapuud või liiguvad tegelased mööda Piiskopi tänavat Toomkiriku juurde. Need on üksikud näited Hargla oskuslikust atmosfääri loomisest, mis läbi lugeja tunnetab ajastutruudust ning suudab edukalt visualiseerida raamatus kõneainet pakkuvaid kohti.

Olustikukirjelduses esinevad kõik religioossete terminite kategooriad, üksikutel juhtudel (11 korral) ka fraasid. Enim paistavad silma ametid (*prior, piiskop, ilmikvend*, jne), mida esineb 267 juhul, samuti ka religioosse taustaga kohad, hooned ja ruumid (*kirikud, kloostrid, skriptoorium*), vastavalt 159 korral. Tegelased kui ka linnaruum hingavad lugeja jaoks ühes religioosses rütmis.

Igal tegelasel on oma side ja oma roll religiooniga. Küll mekitakse dominiiklaste pruulitud õlut, käiakse pihil või püütakse leida õigeid käitumisreegleid, ühiskonnakorralduse või mina- ja maailmapilti läbi religioosse mõtteviisi. Näiteks mõtiskleb linnalaulik Kilian selle üle, kas oma hinge saab ja tohiks Saatanale müüa (lk 51). Samuti on igale 15. sajandi tallinlasele selge, mis on patt ning mis mitte. See omakorda ei tähenda, et väline vagadus ja jumalakartlikkus takistaks neid pattu tegemast või kurjale teele astumast.

6.2 Dialoogid

Religioossete motiivide esinemine dialoogides on sage, peegeldades selgelt ajastu keelelist ja usulist konteksti.

Religioossed allusioonid dialoogides võivad esineda fraaside kujul, läbi vandumise ja hüüatamise, kuid „Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus“ kriminaalromaanis juhtub see kõige sagedamini harilikus vestluses. Nagu olustikukirjelduses on ka dialoogides religioon

tiheidalt põimunud inimeste eludesse, ületades isegi kirikliku konteksti piire. Kõige sagedasemad on viited religioonile on taaskord läbi ametite ja kohtade, vastavalt 310 ja 267 korral.

Räägitakse sellest, kuidas kaupmees missade ja palvetamise eest maksab, sellest, mis toimub Pühavaimu kirikus, kuidas kirikhärra pikali joostakse ja muust igapäevasest. Teose dialoogides kasutatud religioosne keel erineb tänapäevasest keelekasutusest enim spetsiifiliste religioossete väljendite rikkuse poolest. Spetsiifilise väljendi all pean ma silmas näiteks pühakute nimesid, vähemlevinud ametinimetusi (nt *prior*, *infirmäärer*), kiriklikke tegevusi (*missad*, *pihid*, *palved*) ja esemeid (*altar*, *kandelaaber*).

Vandumises ja hüüatamises esinevad nii positiivsed kui negatiivsed religioossed figuurid. Positiivsed figuurid on näiteks pühakud, pühakute nimed ja Jumal ja Jumala arm. Negatiivsed tegelased võivad olla kurat, saatan, deemonid. Hargla dialoogides on fraasid, ka religioossed, ilmekad, emotsionaalsed ja kohati humoorikad. Näiteks kui komtuur tõmbab kirjutuslaua sahtlist välja rüütel von Clingensteini pea, hüüatab kohtufoogt ehmatanult: „Püha Maria ja taevane vägi!“ (lk 62). Kuigi fraas koosneb üksnes positiivsetest religioossetest tegelastest – pühak (*Püha Maria*) ja *taevane* = *jumalik* vägi – on hüüatus tingitud negatiivsest emotsioonist, mis kohtufoogti valdab tapetu pea nägemisel. Samas kui komtuur arutles Melchioriga mõrvari võimaliku liikumise kohta, kasutas ta jutu sees fraasi „Sa tuline Saatan, ma ju tean...“ (lk 67). Selles kontekstis polnud tegemist otseselt vandumise või negatiivse emotsiooni väljendamisega, kuivõrd intensiivistajana, mis annaks tema jutule tugevama kaalu ja nõ jõupositsiooni.

Religioosne sõnavara dialoogides täidab peamiselt olustiku ja ajastu kirjeldamise, vähem konkreetse kirikliku konteksti edasi andmise funktsiooni.

Kokkuvõte

Religioon, täpsemalt kristlus, on ajalooliselt eesti keele arengu ja kirjakeele tekkel olnud üheks märkimisväärsimaks motivaatoriks. Samas Statistikaameti viimaste aastate andmetel peab üha vähem inimesi endale usku omaseks (Statistikaamet 2022). Üheks mitte-religioossuse põhjuseks saab pidada seda, et religioon ei ole ühiskonnas ja kultuuriruumis viimased 60 aastat enam nähtav ja aktuaalne olnud (Remmel 2024). Uurimistöö fookuses on religioosse sõnavara esinemine ja kasutamine Indrek Hargla kriminaalromaanis „Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus“. Teema uurimine aitab ilmetada religiooni mõju tänapäevasele keelekasutusele ühe ilukirjandusteose näitel.

Uurimismaterjaliks valisin Indrek Hargla romaani „Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus“, mis esimest korda trükiti 2010. aastal. Teose valik oli tingitud teose tegevustiku toimumisajast, milleks on 15. sajandi ja asukohaks mitmekeelne Tallinn. Uurimisväärne on autori sõnavara valik, sest ajaloolises teoses on rohkelt religioosset eestikeelset sõnavara ajastust, mil Tallinnas kõlas eesti keele kõrval enamasti saksa ja ladina keel. Bakalaureusetöös tegin kvantitatiivse sõnavara analüüsi, mida toetab kvalitatiivne analüüs.

Kvantitatiivses analüüsi aluseks on Exceli tabel, kuhu koondasin kokku kõik minu hinnangul religiooselt tajutavad sõnad, ühendid ja fraasid. Kokku tuli religioossena tajutavat sõnavara 2304 rida. Leitud religioosse sõnavara koondasin 11 erinevasse kategooriasse (amet, koht, hoone, ruum, nähtus, pühakud, rühmitus, sündmus, olend, omadus, fraas). Fraasid omakorda jagunesid kuueks – vandumine, hüüatus, võrdlus, palve, tänu ja intensiivistaja.

Seejärel määrasin leitud religioossele sõnavarale vastava algvormi, nt kui teoses esines sõna kujul *kloostritesse*, siis sõna algvorm on *klooster*. Märkisin tabelisse, mis käändes sõna teoses esines ning kas sõna esines mitmuses või ainsuses. Tegusõnade puhul määrasin aja (nt olevik, täisminevik). Vormelite korral määrasin kategooria, kas religiooset fraasi kasutati näiteks vandumiseks või mõnel teisel eesmärgil.

Kvantitatiivse analüüsi tulemused on jaotatud kolme osasse – sõnad, ühendid ja vormelid. Sõnadest kõige sagedamini esinev tähenduslik kategooria oli amet, mis moodustas 27,8% teoses esinenud religioosset sõnavarast. Hoone kategooriasse kuuluvad sõnad esinesid 315 korral, sündmused 160 korral, nähtused 143, rühmitused 139 ja omadused 138 korral. Eelpool mainimata jäänud kategooriate sõnu esines vähem.

Ametitest kõige populaarsem sõna oli *prior*, mis esines 275 korral. Sõna esines üksnes ainsuses ja neist 194 korral nimetavas käändes. Sageduselt teisel kohal oli *ilmikvend*, mis esines tunduvalt harvem – 60 korral, mitmuses 13 korral ja peamiselt (32 korral) nimetavas käändes.

Ametinimetused *kirikhärja* esines teose vältel 50 korral, millest viiel korral mitmuses. Kokku esineb teoses ameti kategooriasse kuuluvaid sõnu 575 korral, millest 69 korda moodustavad mitmusevormid. Ametid esinesid 537 korral nimisõnadena ja 40 korral ühenditena (nt *püha isa*, *püha õde*, *püha vend*).

Hoonete kategooriasse kuuluvatest sõnadest esines kõige sagedamini *klooster*, kokku 138 korral, millest 130 olid ainsuses ja 57 korda seesütlevas käändes. Teisel kohal oli *kirik*, mis esines teoses 126 korral, millest 115 olid ainsuses ja 45 korda omastavas käändes.

Sündmuste kategooriasse kuuluvaid sõnu esines 160 korral, millest mitmuses 35 korral. Kõige populaarsem sündmuste kategooria sõna oli *patt*, mis esines kogunisti 20 korral mitmuses ja sageli nimetavas (13 korral) või osastavas (11 korral) käändes.

Religioossed tegusõnad esinesid tekstis 92 korda, millest 33 korda oleviku vormina. Populaarseim religioosne tegusõna oli *pihtima*, mis esines teose tekstis 24 korda. Tegusõna *uskuma* esines kokku 23 korral, millest 13 olid olevikus (nt *ta usub*).

Religioossed ühendid moodustasid üksnes sõnapaareid, mis algasid sõnaga *püha*, nt *püha isa*, *püha raamat*. Kõige sagedamini esines ühend *püha isa* – kokku 35 korral, millest 28 korral nimetavas käändes. Ühendeid esines tekstis kokku 53 korda.

Religioossed vormelid esinesid 129 juhul, millest 61 korral vandumise ja 29 korral palvena. Kõige sagedamini sisaldavad fraasid viidet religioossele olendile, st viidet Saatanale, Jumalale või Issandale. Vormeleid esines nii eraldi lausetena kui ka lausete sees.

Dialoogides esines religioosne sõnavara 62% kordadest, 36% kordadest olustikukirjeldustes, loetud kordadel ka laulus, salmis ja sisemonoloogis.

Olustikukirjeldustes täidab religioosse sõnavara kasutamine autori jaoks ajastutruu atmosfääri loomise rolli. Olustikukirjeldustesse on põimitud kõik eelpool nimetatud kategooriad, 11 juhul ka fraasid.

Religioosne sõnavara dialoogides täidab peamiselt olustiku ja ajastu kirjeldamise, vähem konkreetse kirikliku konteksti edasi andmise eesmärki. Kõige sagedasemad viited religioonile on dialoogides taaskord läbi ametite ja kohtade, vastavalt 310 ja 267 korral.

Analüüsitud religioosse sõnavara kogus ja sagedus annab tunnistust, et religioon ei ole kaasaegsete kirjanike keelekasutusest kadunud, vastupidi – Indrek Hargla on seda oskuslikult teose tõetruuduse jaoks ära kasutanud. Tänapäeval pole küll ametinimetused nagu *prior* või *kirikhärja* peaaegu üldse levinud võrreldes uurimismaterjaliks olnud teosega, kuid hüüatusi nagu „*Issand Jumal!*“ või „*Oh taevas!*“ kasutatakse ka argikeeles. Antud uurimistöö tulemustele tuginedes pole võimalik väita, et religioosset sõnavara kasutatakse ta teistes

ilukirjandusžanrites sama palju kui selles teoses, kuid seda tööd saavad järgmised uurijad kasutada võrdlusmaterjalina.

Kirjandus

- Eesti Keele Sihtasutus. 2018. Eesti õigekeelsussõnaraamat (ÕS) (veebiversioon). Saadaval: <https://arhiiv.eki.ee/dict/qs/> (vaadatud 23.05.2025)
- Eesti Kirjanduse Teabekeskus. Indrek Hargla tõlked. <https://www.estlit.ee/translations/search?searchAuthor=Indrek%20Hargla...> (vaadatud 16.03.2025)
- Hargla, Indrek. & Vabar, Sven. 2002. Antikristlik kevadekuulutaja Harglast. *Looming*, 7, 1083.
- Juur, Mart. 2010. Õudne ja lõbus. *Postimees*. <https://www.postimees.ee/355511/oudne-ja-lobus> (vaadatud 16.03.2025)
- Kingisepp Valve-Liivi. 2001. Eesti keele esimestest kirjanekutest ja kirjaviisidest. *Oma keel* nr 1 (2001). 5-6.
- Kritz, Reuven. 1972. Biblical Language and Motifs in Modern Hebrew Literature. *Hebrew Abstracts. National Association of Professors of Hebrew (NAPH)* 13: 40–46.
- Kultuurkapital. 2011. Kultuurkapitali aastapreemiad 2011. Saadaval: <https://www.kulka.ee/meist/aastapreemiad/kultuurkapitali-aastapreemiad-2011> (vaadatud 23.05.2025)
- Laanekask, Heli. 2004. Eesti kirjakeele kujunemine ja kujundamine 16.–19. Sajandil. Tartu.
- Mäesalu, Mihkel. 2024. Jüri Uluotsa käsitus eestlaste lepingutest võõrastega 13. sajandil uuemate uurimuste valguses. *Õpetatud Eesti Seltsi aastaraamat / Annales Litterarum Societatis Esthonicae*, 2022, 116.
- Mensalo, Elsa Marianna. 2024. Piiblist pärit fraseologismide tundmine ja kasutus eesti keelt emakeelena ja teise keelena kõnelevate üliõpilaste hulgas. Tartu.
- Panasenko, Nataliya & Šestáková, Mária. 2013. Biblical Motifs and Allusions in the Short Stories by Ray Bradbury. *International Journal of Humanities and Social Science*. 3.
- Rommel, Atko. 2024. Mittereligioossus Eestis: põlvkondlik vaade. *Usuteaduslik Ajakiri* 87 (3): 1–39. <https://doi.org/10.23675/ua.v87i3.24654>.
- Ross, Kristiina. 2016. Eesti filoloogia sünni ja kirikulaulude tõlked. *Keel ja Kirjandus*. 59. 652-668. DOI: 10.54013/kk706a6.

- Ross, Kristiina; Põltsam-Jürjo, Inna. 2021. Eesti keel XVII ja XVIII sajandi kiriku kirjalikus asjaajamises. *Keel ja Kirjandus*, 7, 621–643. DOI: 10.54013/kk763a3.
- Sepp, Aike. 2015. Indrek Hargla ulmekirjanikuna. Tartu.
- Siimets, Jaanika. 2013. Keskaegne Tallinn Indrek Hargla romaanis „Apteeker Melchior ja timuka tütar“. Tartu.
- Silberschlag, Eisig. 1985. Review of Biblical Themes in World Literature. *Hebrew Studies. National Association of Professors of Hebrew (NAPH)* 26 (2): 358–360.
- Statistikaamet. 2023. Rahvaloendus: usku omaks pidavate inimeste osakaal püsib muutumatuna, õigeusk jätkuvalt levinuim. Statistikaamet. <https://stat.ee/et/uudised/rahvaloendus-usku-omaks-pidavate-inimeste-osakaal-pusib-muutumatuna-oigeusk-jatkuvalt-levinuim> (Vaadatud 24.05.2025).
- Vainküla, Kirsti. 2012. Täiskohaga Indrek Hargla. *Eesti Ekspress*, 22. märts, lk 14.
- Vaino, Maarja. 2014. Religioossed motiivid ‘Rooma päevikus’ ja ‘Hingede öös’. *Võrdlevaid tähelepanekuid. Methis Studia humaniora Estonica* 10 (13): 68–84. <https://doi.org/10.7592/methis.v10i13.1303>.
- Veidemann, Rein. 2015. Kristliku väärtusõpetuse peegeldusi Eesti (kirjandus)kultuuris. *Kirik & Teoloogia*. Saadaval: <https://kjt.ee/2015/02/kristliku-vaartusopetuse-pegeldusi-eesti-kirjanduskultuuris/> (vaadatud 14.11.2024).
- Viilup, Kaspar. 2023. Järgmiste "Apteeker Melchiori" filmide valmimine sõltub välisturgudest. ERR. <https://kultuur.err.ee/1608943238/jargmiste-apteeker-melchiori-filmide-valmimine-soltub-valisturgudest> (vaadatud 16.03.2025).
- Zhu, Yuanyuan. 2023. Biblical Allusion in the Opening Numbers of Three of Charles Dickens’s Serialized Novels. *Dickens Quarterly*. 40. 155-173. 10.1353/dqt.2023.0020.

Religious vocabulary in Indrek Hargla's novel "Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus". Summary

Religion has historically constituted a significant motivating factor in the development of the Estonian written language. However, recent data from Statistics Estonia indicate a declining trend in the number of individuals who identify as religious (Statistics Estonia 2022). This study investigates the presence and usage of religious vocabulary within the context of the Estonian language, using Indrek Hargla's crime novel "Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus" as a case study. Such an examination is essential for understanding the influence of religion on contemporary Estonian language through literary representation.

The primary objective of this research is to examine religious influences manifested in a notable contemporary work of fiction. The research addresses the following questions:

1. Which specific religious lexemes and phrases are employed within the novel?
2. How is the diverse religious vocabulary utilized throughout the text?
3. What functional roles does religious vocabulary fulfill within the narrative discourse?

The selected research material, Hargla's novel, is set in 15th-century Tallinn, a historically significant period characterized by its pronounced religious context for the Estonian people. This temporal and cultural setting provides abundant material for the investigation of religious vocabulary.

The methodology involved a quantitative vocabulary analysis, complemented by qualitative examination. The quantitative analysis was grounded in a comprehensive Excel database compiling all lexemes, phrases, and expressions perceived as religious. A total of 2,304 instances of religious vocabulary were identified and subsequently categorized into eleven distinct groups: profession, place, building, room, phenomenon, saints, group, event, entity, adjective, and phrase. The category of phrases was further subdivided into six subcategories: swearing, exclamation, comparison, prayer, thanksgiving, and intensifier.

Each identified religious lexeme was assigned its corresponding lemma. The grammatical form of each word was recorded, including case and number (singular or plural). For verbs, tense

was determined (e.g., present, perfect). Phrases were classified according to their pragmatic function, such as whether they were used for swearing or other communicative purposes.

Results of the quantitative analysis were presented in three categories: words, phrases, and collocations. Among the lexical items, the most frequently occurring category was profession, comprising 27.8% of the religious vocabulary. Religious collocations were identified in 129 instances, including 61 occurrences of swearing and 29 of prayers. Religious vocabulary appeared predominantly in dialogues (62% of cases), with lesser occurrences in descriptive passages (36%) and sporadically in songs, verses, and internal monologues.

In descriptive passages, religious vocabulary contributes to the construction of an authentic period atmosphere. All aforementioned lexical categories are integrated within these descriptions, with phrases occurring in eleven instances. Within dialogues, religious vocabulary primarily serves to depict the socio-historical setting and epoch rather than convey strictly ecclesiastical content. References to religion in dialogues most frequently occur through professional titles and place names, with 310 and 267 instances, respectively.

The frequency and distribution of religious vocabulary demonstrate that religion remains a salient feature of language use among contemporary Estonian writers. While titles such as *prior* or *kirikhärre* are less prevalent in modern usage than in the analyzed work, exclamations such as “Issand Jumal!” (“Lord God!”) or “Oh taevast!” (“Oh heaven!”) continue to appear in colloquial speech. Based on the findings, it is not possible to assert that religious vocabulary is employed as extensively in other literary genres as in this particular work. Nevertheless, these results may serve as valuable comparative material for future researchers.

Lisa 1. Tähenduslike kategooriate esinemissagedused

Count of Fraas/sõna	Column Labels						
Row Labels	fraas	nimi	nimisõna	omadussõna	tegusõna	ühend	Grand Total
amet			537			40	577
hoone			315				315
sündmus			160				160
nähtus			138			5	143
rühmitus			139				139
omadus			25	109		4	138
fraas	137						137
pühak		80	56				136
ese			118			1	119
tegevus			25	2	92		119
olend		86	30				116
koht		2	55	1		3	61
ruum			52				52
usk			26				26
nimi		21					21
riietus			13				13
tunne			12				12
tegija			11				11
püha			8				8
palve			1				1
Grand Total	137	189	1721	112	92	53	2304

Tabel 8. Sõnaliikide jagunemine tähenduslike kategooriate lõikes

Count of sõnatüüp	Column Labels		
Row Labels	ainsus	mitmus	Grand Total
amet	508	69	577
hoone	282	33	315
sündmus	125	35	160
nähtus	138	5	143
rühmitus	17	122	139
omadus	102	36	138
pühak	97	39	136
ese	92	27	119
olend	104	12	116
koht	61		61
ruum	52		52
tegevus	26	1	27
usk	12	14	26
nimi	21		21
riietus	13		13
tunne	12		12
tegija	10	1	11
püha	4	4	8
palve	1		1
Grand Total	1677	398	2075

Tabel 9. Ainsuse ja mitmuse jagunemine tähenduslike kategooriate lõikes

Lisa 2. Tähenduslike kategooriate käänete üldtabel

Count of kääne	Column Labels															
Row Labels	alaleütlev	alaltütlev	alalütlev	ilmaütlev	kaasaütlev	nimetav	olev	omastav	osastav	rajav	saav	seestütlev	seesütlev	sisseütlev	(blank)	Grand Total
amet	20	2	12			11	364	4	129	22	2	11				577
hoone	9		2			2	51		91	17	1	20	91	31		315
sündmus	23	1	14	1		2	45		23	40	4	5	2			160
nähtus	3		1			3	49		48	11		24	4			143
rühmitus	1		1			2	35	1	96	2		1				139
omadus	9	2	1				48		37	18	5	12	2	4		138
pühak	4	1				1	58		60	9		3				136
ese	5		2			6	34		47	18		3	4			119
olend	7	1	1			3	53		39	8		2	1	1		116
koht	6	3	3				11		18	4		3	7	6		61
ruum	1		1				6		17	4		3	10	10		52
tegevus			1				12		4	6	1	3				27
usk						2	12		12							26
nimi							4		16			1				21
riietus						1	4		4	2		1	1			13
tunne							2		9				1			12
tegija	1						7	1	1			1				11
püha			1			1	3		1		1	1				8
palve										1						1
Grand Total	89	10	40	1	34	798	6	652	162	2	13	93	123	52		2075

Tabel 10. Käänete jagunemine tähenduslike kategooriate lõikes

Lisa 3. Vormelite jagunemise üldtabel

Count of fraaside liigitus	Column Labels	
Row Labels	fraas	Grand Total
fraas	4	4
hüüatus	1	1
intensiivistaja	19	19
palve	29	29
tänu	13	13
vandumine	61	61
võrdlus	2	2
Grand Total	129	129

Tabel 11. Vormelite jagunemine eesmärkide lõikes

Lisa 4. Tegusõnade aja jagunemise üldtabelid

Count of aeg	Column Labels	
Row Labels	teigusõna	Grand Total
algvorm	26	26
lihtminevik	16	16
olevik	33	33
täisminevik	14	14
tingiv	3	3
Grand Total	92	92

Tabel 12. Tegusõnade ajavormide jagunemine

Count of algvorm	Column Labels					
Row Labels	algvorm	lihtminevik	olevik	täisminevik	tingiv	Grand Total
teigusõna	26	16	33	14	3	92
pihtima	11	6	7			24
uskuma	3	4	13	1	2	23
palvetama	4	5	8	2		19
jutlustama	3		3			6
pühitsema	1			5		6
õnnistama	2		1	2	1	6
halastama		1		3		4
äraneedma				1		1
küünalt süütama	1					1
patustama			1			1
paastuma	1					1
Grand Total	26	16	33	14	3	92

Tabel 13. Tegusõnade jaotus ajavormide esinemise lõikes

Lisa 5. Religioosse sõnavara kontekstis jagunemise üldtabel

Count of olustikukirjeldus/dialog	Column Labels					
Row Labels	dialog	laul	olustikukirjeldus	salm	sisemine dialog	Grand Total
amet	310		267			577
hoone	209		105		1	315
sündmus	104		56			160
nähtus	78	3	61		1	143
rühmitus	69		70			139
omadus	98	1	38		1	138
fraas	122		11		4	137
pühak	92		43		1	136
ese	70	2	46		1	119
tegevus	82		37			119
olend	79	5	32			116
koht	28	1	32			61
ruum	30		22			52
usk	17		9			26
nimi	13	4	4			21
riietus	5		8			13
tunne	10		2			12
tegija	10		1			11
püha	4		4			8
palve			1			1
Grand Total	1430	16	849	1	8	2304

Tabel 14. Tähenduslike kategooriate jaotus kontekstis esinemise lõikes

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Margret Siilbaum,

1) annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose „Religioosne sõnavara Indrek Hargla romaanis „Apteeker Melchior ja Oleviste mõistatus““, mille juhendajad on Kristel Algvere ja Eva Velsker, reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada Tartu Ülikooli digitaalarhiivi kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

2) annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 4.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni;

3) olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile;

4) kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Margret Siilbaum

25.05.2025